

Logika, normativita a konatívne fakty¹

FRANTIŠEK GAHÉR

Katedra logiky a metodológie vied. Filozofická fakulta. Univerzita Komenského v Bratislave
Šafárikovo nám. 6. 814 99 Bratislava. Slovenská republika
frantisek.gaher@uniba.sk

ABSTRACT: The paper accounts for options of a useful application of modern logic to the discourse of normative disciplines. We map (selectively) a development of interplay between logic on the one hand, and the normative discourse on the other hand in the 20th century. We find inspiration in theories explicating the notion of institutional (social) facts and appeal to a category of conative normative facts in order to successfully account for a structure of normative reasoning. It is suggested that an interiorization and acceptance of an imperative by its addressee creates a conative fact. Complex conative facts are construed as complex *explicit attitudes*. Logical relations among a variety of conative attitudes are taken as consequences of their different meaning. Moreover, we emphasize the importance of several praxeological principles for explaining reasoning based on norms and normative facts.

KEYWORDS: Action – attitude – conative normative facts – institutional facts – logic – norm.

0. Úvod

Pred rozpracovaním modernej logiky sa jej aplikácia v normatívnych disciplínach považovala za samozrejmu a bezproblémovú. Po vzniku modernej logiky sa s určitým časovým oneskorením kriticky skúmali možnosti uplatnenia takto prepracovanej logiky aj v tejto dôležitej oblasti. Pokusy, ktoré vychádzali

¹ Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0149-12.

najmä z pozícií logicého empiricizmu, spochybnili vôbec možnosť budovať etiku a morálku na základe novej paradigmy vedeckosti. Vážne úskalía sa týkali práve možnosti aplikácie logiky v normatívnych disciplínach, najmä v práve. V prvých častiach článku budeme reflektovať uzlové body vo vývoji tejto problematiky, najznámejšie dôvody ku skepticizmu, niektoré návrhy riešení a ich kritiku. Predložíme analýzu, podľa ktorej niektoré známe paradoxy (Rossov paradox, Fitchova výhrada), ktorých dôvodom má byť normativita viet v úsudkoch, nie sú ňou spôsobované.

V druhej polovici štúdie budeme hľadať zdroje pozitívneho zdôvodnenia možnosti úspešnej aplikácie modernej logiky v normatívnych disciplínach. Po inšpirácii sa ohliadneme v skúmaníach, ktoré predstavili oblasť sociálnych faktov ako dôležitý doplnok vedeckej bázy popri prírodovedných empirických faktoch a analytických faktoch. Ďalej si budeme všímať novšie vysvetlenia povahy noriem, normativity a analýzy normatívnych faktov. Jadro našej hypotézy kladného riešenia otázky aplikovateľnosti logiky v normatívnych disciplínach sa bude opierať o pojem *konatívneho normatívneho faktu*. Domnievame sa, že internalizácia a akceptácia imperatívu jeho adresátom kreuje konatívny postoj – chcenie konať takým a takým spôsobom, aby mohol byť dosiahnutý určitý cieľ. Charakterizujeme jednak generovanie takéhoto konatívneho faktu v závislosti od empirickej skutočnosti, jednak špecifickú povahu zložených konatívnych faktov ako zložených *explicitných postojov*. Vysvetľujeme logické vzťahy medzi rôznymi konatívnymi postojmi ako dôsledky ich odlišného významu. Na záver zdôrazňujeme, že táto problematika sa dostáva do oblasti teórie konania a pri vysvetľovaní usudzovania s normatívnymi faktmi sa nezaobídeme bez rešpektovania *praxeologických princípov*.

1. Harmonický stav vo vzťahu logiky a práva alebo ticho pred búrkou?

O možnosti efektívnej aplikácie logiky v práve i v ostatných normatívnych disciplínach neboli do dvadsiatych rokov dvadsiateho storočia vážnejšie pochybnosti. Na pôde teórie práva ako paradigmatickej normatívnej disciplíny sa úloha logiky vôbec nespochybňovala a skôr sa viedli diskusie o miere dôležitosti logiky v práve. Na pôde európskych fakúlt práva v tom čase vznikajú učebnice logiky, v ktorých ide ešte o tradičné spracovanie problematiky so zameraním sa na kritické myslenie a teóriu argumentácie v nadväznosti na základy

metodológie práva z pera vynikajúceho nemeckého odborníka na rímske právo von Savignyho (por. Savigny 2004).

Až neskôr sa oživil Humeov názor o nepreklenuteľnej priepasti medzi tým, čo je (*is*) a tým čo má byť (*ought*). Podľa Huma (1978, pozn. 83)² z faktuálnych premís nikdy nemôžeme (racionálne) odvodiť morálne závery. Tento názor sa označuje ako *Humeova téza*. Hoci senzualista Hume ešte dodáva, že rýdzo racionálne princípy nemôžu byť nikdy motívmi konania, predsa hovorí, že v oblasti morálky ako aj v iných oblastiach, ktoré prekračujú zmyslovú skúsenosť, „... rozum je a má byť otrokom citov“ (Hume 1978, pozn. 83). Z toho, čo je, nemôžeme podľa neho odvodiť to, čo má byť, čo máme konať. Ako potom môže slúžiť rozum morálke, mravnému citu? Máme to chápať tak, že rozum aj logika sú pomocníkmi, nástrojmi na uskutočňovanie morálnych úsudkov s normatívnymi premisami? To nie je celkom jasné.

2. Morálka založená na vedeckých základoch nie je možná?

V roku 1913 Henri Poincaré argumentoval proti možnosti založenia morálky (etiky) na vedeckých základoch:

Všetky vedecké vety sú v oznamovacom spôsobe, zatiaľ čo všetky vety morálky sú v rozkazovacom spôsobe. Avšak z viet v oznamovacom spôsobe sú logicky odvoditeľné len vety, ktoré sú tiež v oznamovacom spôsobe. Preto je „nemožné“ odvodiť vety morálky z vedeckých viet, akokoľvek by sme s obsiahnutými pojmami manipulovali. (Poincaré 1963, 224)

Bolo to v súlade s jeho všeobecným konvencionalistickým názorom. Zrejme to však nemalo priamy dopad na otázku možnosti aplikácie logiky v práve či právnej logiky – právní teoretici si to nevšímali a písali ďalej klasické učebnice právnej logiky. Vysvetlenie azda spočíva aj v tom, že teoretici práva výrazom „logika“ rozumeli čosi podobné umeniu myslieť, všeobecne (nielen deduktívne správne) argumentovať. Doznieval tu aj metodologický náhľad Savignyho, ktorý pod logickou interpretáciou v práve rozumel „genetické zobrazenie myšlienok vyslovených v zákone“ – čosi ako ontogénu ideí zákona (pozri Savigny 2004, 94). To bolo vzdialené nielen modernému, ale aj antickému chápaniu logiky ako analytickej teórie vyplývania.

² Poznámka 83 bola vo vydaní z roku 1888 vypustená.

3. Prvá aplikácia modernej logiky v normatívnych disciplínach

Prvá aplikácia modernej logiky v oblasti normatívnych disciplín sa spája so zakladateľskou prácou žiaka Alexia Meinonga, rakúskeho filozofa Ernsta Mallyho (pozri Mally 1926). Mally skúmal vety typu *Má byť A* s cieľom vedecky riešiť základný problém etiky, ktorý chcel Kant riešiť pomocou kategorického imperatívu. Túto logiku nazval deontickou logikou.³ Mallyho systém bol zaujímavý a priekopnícky, nebol však prijatý s nadšením a niektoré jeho dôsledky boli kontroverzné (viac pozri v Svoboda 2013). Vplyv tejto práce na aplikáciu logiky v právnej praxi je ťažko presne zistiteľný, ale zrejme nemala v tejto oblasti širšiu recepciu.

Neskôr rakúsky matematik Karl Menger vo svojej práci *Logika pochybnosti (O logike želaní a príkazov)* publikoval zdrvujúcu kritiku Mallyho systému (por. Menger 1939). Demonštroval, že formula $A \leftrightarrow !A$ je teorémou jeho systému, inými slovami, že ak *A* je fakt, tak *A* je povinné (!*A*) a ak *A* je povinné, tak *A* je fakt (pozri Menger 1979, 96 a n.). Mallyho pokus nebol úspešný.

Menger videl chybu Mallyho návrhu v tom, že bol založený na dvojhodnotovom propozičnom kalkule (por. Menger 1979, 98). Sám navrhol iné riešenie. Aj Mengerov návrh mal neprijateľné dôsledky, hoci niektoré jeho myšlienky sú zaujímavé. Vychádza z *praktického* obmedzenia pre oblasť želaní: „Predmetmi ľudských prianí a príkazov nie sú ani nutnosti, ani nemožnosti“ (Menger 1979, 97). Dokonca pre teóriu prianí požaduje zohľadniť niektoré výsledky *ekonomickej teórie* (por. Menger 1979, 100). To sú však princípy z oblasti teórie konania, nie logiky. Má ísť o teóriu, v ktorej sa zohľadňujú praxeologické požiadavky?

Ďalej navrhuje rozlíšiť formálne (logické) vlastnosti prianí a príkazov z pohľadu dôsledkovej interpretácie *postojov* (por. Menger 1979, 98). Postoje priania a želania sa podľa Mengera odlišujú svojimi dôsledkami a obidve logiky – aj logiku príkazov, aj logiku prianí máme založiť na logike „pochybného“ či „nerozhodného“ (*logic of the doubtful*).

³ Neskôr sa týmto názvom označujú logiky, ktoré majú širší záber a zaoberajú sa nielen *príkazmi* (*nariadeniami*, *predpismi* – *preskripciami*), ale aj *zákazmi* (*proskripciami*), *dovoleniami* (a *zmocneniami*). Prvým, kto navrhol označiť logickú disciplínu, ktorá sa systematicky zaoberá povinnosťami, pomocou gréckeho koreňa *deón* bol zrejme Jeremy Bentham, ktorý navrhol označenie *Deontology*. Poznamenajme, že rozlišoval teoretickú a praktickú deontológiu (por. Bentham 1983, 122-123).

4. Logický empirizmus – spochybnenie uplatnenia logiky v práve

4.1. Hodnotové súdy sú maskované príkazy

Spolu s kritikou metafyziky prišiel logický empiricizmus (pozitivismus) Viedenského krúžku s kritikou etiky ako filozofie morálnych hodnôt či noriem. Carnap kritizoval názor, že nie je rozdiel medzi formuláciami noriem a hodnotových súdov. Podľa neho rozdiel medzi imperatívnou normou „Nezabíjaj!“ a jej zodpovedajúcim hodnotovým súdom „Zabíjanie je zlé“ je prakticky veľmi dôležitý. Norma v tvare imperatívu nie je pravdivá alebo nepravdivá, ale hodnotový súd vo forme tvrdenia mnohých filozofov zväzda k tomu, aby hodnotové súdy považovali za pravdivé alebo nepravdivé (pozri Carnap 1935, 23 a ďalej). Podľa Carnapa však hodnotový súd nie je ničím iným ako príkazom v klamlivej gramatickej forme.⁴ Môže však pôsobiť na konanie človeka a toto pôsobenie môže byť v súlade alebo v nesúlade s jeho prianím, ale nie je ani pravdivé, ani nepravdivé. Preto z vety „Zabíjanie je zlé“ nemôžeme dedukovať žiadnu propozíciu o budúcej skúsenosti. Tento súd nie je podľa Carnapa verifikovateľný a nemá žiadny teoretický zmysel rovnako, ako nemá zmysel žiadne iné hodnotové vyjadrenie. Takto do súboru nezmyselných viet začlenili okrem zdanlivo deskriptívnych viet metafyziky aj tie, ktoré vyjadrujú hodnotové propozície. Takými však boli aj normatívne vety práva – aj tým hrozilo, že sa budú považovať za vety, z ktorých nemôžeme odvodiť žiadnu predikciu.

4.2. Zosilnené pochybnosti o možnosti vedeckej etiky

Negatívny zlom v otázke možnosti aplikácie logiky v normatívnych disciplínach, medzi ktoré patria právo a etika, nastal až po preniknutí logického pozitivismu do okruhu skúmateľov aplikácie logiky v práve (Jørgensen, Dubislav, Ross). Použitie princípu verifikácie ako jediného kritéria pre identifikáciu vedeckého poznania (okrem formálnych právd) viedlo k spochybneniu možnosti vedeckého narábania s príkazmi, a tým špeciálne aj s právnymi normami.

Keďže v bežnej i právnej praxi sa usudzovalo aj z predpokladov, ktoré patrili do kategórie *sollen* (*ought*), hľadali sa vysvetlenia, ako je možné, že takéto

⁴ S týmto by zrejme jazykovedci nesúhlasili napríklad v tom zmysle, ako mi v korešpondencii tlmočil Pavel Žigo: *bez zmeny postoja k obsahu výpovede nemožno vyjadriť tie modálne semy, ktoré vyjadrujú rozkazovacie a želacie vety.*

usudzovanie predsa len nejakou funguje. Nemecký logik Walter Dubislav v článku Dubislav (1937) prišiel so šikovným nápadom – s ideou *paralelizmu*: vzťah vyplývania medzi dvomi povinnosťami platí vtedy, keď platí medzi ich koreňmi – ich deskriptívnymi časťami. Ako však použiť tento *Dubislavov trik* na riešenie situácie, keď sú premisy zmiešané?

Dánsky logik Jørgen Jørgensen ukázal, že existuje rozpor medzi všeobecne uznávanou definíciou (logického) vyplývania a bežnou praxou usudzovania s rozkazovacími vetami (pozri Jørgensen 1938). Jadro rozporu spočívalo v otázke pravdivosti normatívnych viet. V logike definujeme vyplývanie ako takú reláciu medzi premisami a záverom, ktorá zachováva prenos pravdivosti z premís na záver. V úsudkoch, kde by niektorá z premís prípadne záver boli vyjadreniami príkazov či zákazov v tvare imperatívu, by sme nemohli hovoriť o vyplývaní, pretože o imperatívnych vetách nehovoríme, že sú pravdivé alebo nepravdivé. Ako príklad uvádza úsudok so zmiešanými premisami (heterogénny úsudok):

(U)

Dodržiuj svoje sľuby

Toto je tvoj sľub

Dodrži tento sľub.

Takéto – intuitívne správne – úsudky by nemali byť podľa definície správne. Jørgensen však okrem iného navrhol nasledujúce dve riešenia tejto (tzv. *Jørgensenovej*) dilemy:

- I: Rozčleňme imperatív na dva faktory a manipulujme len s deskriptívnym faktorom. Pritom špeciálnu logiku imperatívov nepotrebujeme. (Túto možnosť označme ako „*denormativizácia* právneho diskurzu“.)
- II: Jazyk ako špecifická trieda foriem správania mohol vzniknúť ako nástroj na kontrolu faktov v hovorcovom okolí. Potom by imperatívy boli *najzákladnejšie jazykové výpovede*, z ktorých sa neskôr oznamovacie vety vyvinuli: *na začiatku boli príkazy, nie oznamy*.

Na Jørgensenov článok reagoval Knud Grue-Sørensen, ktorý obraňoval ideu, že vedecky založená etika je naozaj možná. Grue-Sørensen tvrdil, že hoci rozkazovacie vety nemajú pravdivostnú hodnotu (pravda, nepravda) v bežnom slova zmysle, predsa majú „logoidné“ hodnoty (etická platnosť a neplatnosť),

ktoré hrajú pri usudzovaní takú istú úlohu ako logické hodnoty (pozri Grue-Sørensen 1939). Tento názor bol v súlade s intuitívnym používaním logiky v normatívnej praxi.

4.3. Cesta denormativizácie a Rossov paradox

Dánsky právnik a filozof Alf Ross preskúmal možnosť riešenia Jørgensenovej dilemy, pričom vychádzal z návrhu *denormativizácie*. Opieral sa o paralelizmus medzi príkazmi a ich deskriptívnym jadrom (výrokom o splnení) a pravdivosť, resp. nepravdivosť, ktoré boli pre príkazy nevhodné, nahradili pojmy platnosti, resp. neplatnosti príkazov: „Tieto hodnoty (príkazov) môžeme nazvať „platnosť“ a „neplatnosť“ a zmeniť doterajšiu symboliku pre logické hodnoty T a F na V (valid) a I (invalid)“ (Ross 1944, 35). Aby preveril túto ideu, navrhuje nasledujúci príklad.

(Sch1)

!A Hod' tento list do schránky!

!(A ∨ B) Hod' tento list do schránky alebo ho spál!

Ross tento záver považoval za neprijateľný a označuje sa za *Rossov paradox*. Podobný úsudok s propozíciami o splnení však nie je paradoxný.

(U1)

A Peter hodil tento list do schránky.

(A ∨ B) Peter hodil tento list do schránky alebo ho spálil.

Všetko hovorilo v prospech toho, že normatívnosti sa nemôžeme zbaviť a hoci s ňou pracujeme zdanlivo efektívne, predsa nevieme uspokojivo rekonštruovať či vysvetliť správnosť úsudkov obsahujúcich normy.

5. Je Rossov paradox paradoxom a je spôsobený normatívitou?

Niektoré paradoxy a chyby pri usudzovaní s normami však nemusia byť vôbec spôsobené normatívitou. Môže ísť o následok chybnjej logickej analýzy alebo o problém nedostatočne jemného rozlišovania významov logických operátorov.

Je Rossov paradox naozaj paradoxný? A ak je, je spôsobený normatívnou viet? Zdá sa, že môžeme vysloviť niektoré pochybnosti o samej paradoxnosti Rossovho príkladu.⁵ Už Hansen a kol. (2007, 2) poukázali na problém so zámenou spojky „alebo“ za spojku „buď – alebo“: v závere úsudku s propozíciami ako koreňmi imperatívov Ross uvádza vylučujúce „buď – alebo“ (*either – or*), hoci taký úsudok s vylučujúcou disjunkciou nie je logický platný ani pre propozície, takže by nebolo na tom nič paradoxné, keby záver pre imperatívy nebol intuitívny. V takom prípade by nešlo o paradox.

Druhou pochybnosťou je to, že zložky disjunkcie nie sú nezávislé – obidva výroky majú ten istý (deikticky určený) predmet. Ak by mali odlišné predmety – ako napr. *Hod' list A do schránky alebo spál' lístok B do kina!*, tak by sme nemali logický dôvod pochybovať o závere.

Tretia pochybnosť sa však týka toho, na základe čoho vieme, že záver úsudku je neprijateľný. Významy výrazov „dať list do schránky“ a „spáliť (ten istý) list“ považujeme za vylučujúce sa predikáty v tom zmysle, že nemôžu byť exemplifikované v tom istom čase manipuláciou s tým istým listom. Preto aj príklady, ktoré by ich obsahovali a týkali by sa toho istého predmetu, považujeme za reálne neuskutočniteľné. To však s otázkou logického vyplývania na úrovni výrokovej logiky nesúvisí. V skutočnosti presvedčenie o nevykonateľnosti takého príkazu čerpáme z analytickej teórie *činnosti*, resp. *konania*. Odvodzovanie v pozitívnom práve sa neriadi len logickými pravidlami, ale aj pravidlami, ktoré stanovuje analytická teória konania.

Štvrtá pochybnosť sa týka identickosti adresáta zloženej regulácie, ktorá v príklade Rossovho úsudku nevystúpila nijako do popredia, ale v iných príkladoch by mohla. V schéme (Sch1) nie je okolnosť rovnakého adresáta pre príkazy v závere úsudku zachytená. Je známou pravdou, že niektoré činnosti sú súbežne vykonateľné tým istým aktérom (sediť, rozprávať), niektoré nie sú (rozprávať, mlčať). Toto rozlíšenie nemusí byť číro logické, ale zrejme má analytický podklad. Tento rozdiel nie je zachytený na úrovni výrokovo-logickej štruktúry. Pre výrokovú logiku však platí princíp, že výroky, ktoré sú reprezentované odlišnými premennými či parametrami, nadobúdajú pravdivostnú hodnotu nezávisle jeden od druhého. Významy výrokov *Peter spí v hornej izbe* (V1), *Peter spí v dolnej izbe* (V2) v tomto zmysle nie sú nezávislé a pri aplikácii pravidla zavedenia disjunkcie (ZD):

⁵ Jadro tejto analýzy pozri v Gahér (2016, 39-40).

(ZD)

AA \vee B

môžeme naraziť na problém. V úsudku:

(U2)

Peter spí v hornej izbe

Peter spí v hornej izbe alebo Peter spí v dolnej izbe

(podľa tohto pravidla) je zřejmé, že pre záver je kombinácia pravdivosti oboch výrokov vylúčená, pokiaľ rešpektujeme na úrovni „ontológie“ časopriestorových objektov fundamentálny princíp, že jednotlivina sa nemôže vyskytovať na dvoch rôznych miestach v tom istom čase. To znamená, že nie je žiadnym prevapením, že úsudok:

(U3)

Peter spí v hornej izbe alebo Peter spí v dolnej izbe

Peter spí v hornej izbe a Peter spí v dolnej izbe

ani nie je logicky správny a ani nemôže byť jeho záver pravdivý. Preto nie je žiadnym paradoxom, keď z dovolenia činnosti α alebo činnosti β vo všeobecnosti nevyplýva dovolenie činnosti α a dovolenie činnosti β v tom zmysle, že musia byť splnené obidve zložky disjunkcie. Napríklad Hilpinen (2001, 167) to pripisuje pragmatickej stránke disjunktívneho dovolenia. Z toho, že: *Môžeš spať v dolnej izbe alebo v hornej izbe*, nemáme prečo usúdiť na záver, že to môže byť splnené aj splnením oboch dovolení *Môžeš spať v dolnej izbe* a *Môžeš spať v hornej izbe* samostatne: nemôže byť pravdou *Spíš v hornej izbe* a *Spíš v dolnej izbe*. Ak obidve dovolenia majú rovnakého adresáta činnosti, tak ten nemôže konať v tom istom čase na dvoch odlišných miestach. To je princíp konania, ktorý sa zdá byť taký zřejmý, že máme sklon ho považovať za logický princíp.

Zhrnutie: príklad úsudku, ktorý predložil Ross ako logicky paradoxný, takým nie je.

Jedno poučenie z Rossovho paradoxu však má logickú dimenziu. Z príkazov môžeme bezproblémovo logicky odvodiť len explicitné zložky. Ak niekomu niečo prikážeme, niet logického dôvodu k tomu napríklad disjunktívne

pripojiť ľubovoľný iný príkaz. Obdobne sa pre dovoľenie rozlišuje silné (explicitné) a slabé (implicitné): z explicitného jednoduchého dovoľenia nemôžeme odvodiť disjunkciu pôvodného dovoľenia s nejakým ľubovoľným dovoľením. Normatívne postoje, vyjadrené príkazy, zákazmi a pod. sa takto podobajú explicitným propozičným postojom a indikujú hyperintenzionálny kontext.⁶

6. Prečo sa zdá kontrapozícia podmienkového príkazu paradoxná?

Frederic Fitch v recenzii práce Alberta Hofstadtera a J. C. C. McKinseyho *On the logic of imperatives* identifikoval ako vážnu chybu systému to, čo si podľa neho autori možno ani neuvedomili (por. Fitch 1940). Totiž, že nasledujúce dva podmienkové imperatívy v danom systéme musia byť ekvipolentné:

- (I1) „Ak je plocha 2 modrá, nech je modrá plocha 3“
- (I2) „Ak nie je plocha 3 modrá, nech nie je modrá plocha 2“.

Fitch poznamenáva, že človek s modrou ceruzkou a gumou, ktorý bude mať pred sebou výkres, kde plocha 2 je a plocha 3 nie je modrá, a chcel by konať v súlade s uvedenými príkazmi, bude zmätený.

Pre Fitcha je tento paradox dôvodom pre drastickú revíziu kritizovanej teórie. Vladimír Svoboda z toho uzatvára, že „způsob, jakým Hofstadter a McKinsey zachycují podmíněné imperativy, není vůbec vyhovující“ (Svoboda 2013, 38). Nejaký paradox tu bezpochyby je. Je kameňom úrazu naozaj spôsob zachytenia imperatívov? Uvedieme dôvody, ktoré hovoria, že paradoxnosť nie je (nemusi byť) spôsobená chybným zachytením imperatívov, ale chybným predpokladom symetricnosti implikácie a jej kontrapozície pre vety opisujúce dianie, vyjadrujúce príkazy, sľuby a pod.

Po prvé, ak by bol paradox spôsobeným chybným zachytením imperatívov ako podmienkových súvetí, tak drvivá väčšina ustanovení právnych noriem v zákonoch je chybná, pretože majú presne takú štruktúru: empirický fakt – v terminológii teórie práva *hypotéza* – podmieňuje uplatnenie záväzkovej časti (právnej regulácie) – v terminológii teórie práva *dispozície*.

⁶ Bližšie o propozičných postojoch pozri napríklad Duží – Materna (2012, 213 a ďalej).

Po druhej, problematická sa zdá byť symetria členov implikácie, o ktorú sa opiera kontrapozícia implikácie. Ak ju použijeme na bezčasové vety s gnómic-kým prítomným časom, tak na povrch sa ešte nedostane žiadny problém. Dokonca ani vtedy, keď sa to týka časových viet opisujúcich dianie, ktoré má časové smerovanie. Stačí, aby sme šikovne použili prítomný priebehovú gramatický čas a časové smerovanie je zamaskované a problém nie je ešte zjavný. Napríklad v nasledujúcich súvetiach:

(M1) „Ak sa maslo zohrieva, tak sa roztápa“

(M2) „Ak sa maslo neroztápa, tak sa nezohrieva“

Ich ekvivalencia sa nezdá byť problematická. Dianie však prebieha v čase a príčina má predchádzať účinok, čo môžeme explicitne vyjadriť orientáciou gramatického času:

(M1*) „Ak sa maslo zohrievalo, tak sa roztápa“

(M2*) „Ak sa maslo neroztápalo, tak sa nezohrieva“.

O týchto vetách už nemáme dôvod hovoriť, že sú ekvivalentné. Z rovnakého dôvodu to platí pre podmienkové imperatívy, kde nastupuje záväzok až po uskutočnení podmienky – podmienka a záväzok nie sú symetrické, ako predpokladá kontrapozícia implikácie. Celý problém sa dá vyjadriť aj tak, že aj pri opise diania aj pri predikcii predpokladáme súlad smerovania podmienkového vektora, vektora diania a orientácie gramatického času (viac pozri v Gahér 2012).

Preto vo všeobecnosti ani pre propozície opisujúce dianie, ani pre podmienkové imperatívy v tvaroch implikácie a ich kontrapozície neplatí ekvivalencia. Paradox nie je spôsobený normativitou či chybným zachytením podmienkových imperatívov. Fitchova výhrada sa netýka špecifického zobrazenia podmienkových imperatívov.

7. Deontická logika – hlavný prúd

Nemáme priestor na to, aby sme sa venovali ďalšiemu rozvoju deontickej logiky v jej hlavnom prúde, ktorého iniciátorom bol von Wright (pozri von Wright 1951). Len pripomeňme, že predmetom príkazov bolo pôvodne kona-nie a až neskôr, pod vplyvom kritiky Arthura Priora, sa presadilo, že predmetom príkazov boli stavy vecí – empirické fakty. Deontické modalities sa takto

stali vetnými operátormi (por. von Wright 1963). Tento obrat, ktorý urobili logici takmer jednotne, považoval neskôr Peter Geach za fatálne chybný krok (por. Geach 1991, 35). Nicholas Rescher v práci o logike príkazov konštatoval, že v oblasti deontickej logiky v skutočnosti neexistuje ani jediný bod, o ktorom by bola dosiahnutá trvalá zhoda. Sám trval na tom, že predmetom príkazov je činnosť (pozri Rescher 1966, 7).

Veľmi zrozumiteľný a zasvätený prehľad o problematike deontických logík a o ich vývoji môže čitateľ nájsť v práci Svoboda (2013). My si budeme skôr všimáť niektoré kritické hlasy, ktoré sú mimo hlavného prúdu a majú v niečom bližšie k našej hlavnej myšlienke.

8. Významy imperatívov sú neredukovateľné na významy deskriptívnych viet

Zástancom autonómnosti významov imperatívov (a otázok) voči významom deskriptívnych viet bol napríklad Nuel Belnap. Ak logici či podobne podkutí filozofi povedia „veta“, tak tým podľa Belnapa (1990, 1) myslia „oznamovacia veta“, teda vetu, ktorá je schopná mať pravdivostnú hodnotu – ktorá vyjadruje pravdivostné podmienky, vetu, ktorá môže hrať úlohu v usudzovaní ako premisa alebo záver. Belnap toto zúženie významu výrazu „veta“ nazval *Chyba oznamovacieho spôsobu* („*Declarative fallacy*“) a urobil z neho predmet kritiky. Jeho vlastný návrh spočíva v tom, že už od začiatku skúmania máme vziať na zreteľ okrem oznamovacích viet prinajmenej rozkazovacie a opytovacie vety. V tejto otázke dáva za pravdu lingvistom a prístup tých učiteľov základnej logiky, ktorí nevenovali rovnaký čas ostatným typom viet, a uprednostňovali oznamovacie vety, považuje za chybný.

Belnap (1990, 9) zdôrazňuje, že pre imperatívy deontickej logiky od Rossa po Chellasa navrhli začleniť len „drobné“ jednokrokové či dvojkrokové príklady do usudzovania, ako napríklad entymematický úsudok:

(U4)

Spál rukopis, teda ho hod' do ohňa!

O gramatike imperatívov a najmä o *logickej gramatike imperatívov* hovorí, že je v detskom štádiu (por. Belnap 1990, 17). Pochybuje o tom, že by sme sa niečo dozvedeli z toho, ako plní rozkaz úlohu premisy či z nejakého

Gentzenovho pravidla odlúčenia pre rozkazy. Riešenie spolu s mnohými spolupracovníkmi videl v logike konania (*logic of action*) a konkrétne v tzv. *stit theory* (pozri Belnap – Perloff – Xu 2001). Výraz „stit” je acronym “sees to it that”, čo môžeme preložiť ako „dohliadne, aby“. Návrh je založený na tom, že k jazyku klasickej propozičnej logiky pridáme nový operátor **stit**, ktorý interpretujeme nasledovne: v „ $stit\phi$ “ *i* zastupuje agensa, ϕ znamená propozíciu a zápis ako celok čítame „*i zabezpečí, aby ϕ* “.

Belnap zdôrazňuje konatívnosť oznamovacej vety vo vzťahu k aktérovi. Ani táto teória však pre mnohých skúmateľov nevysvetľovala povahu príkazov a zákazov dostatočne na to, aby právnici dostali rukoväť na logickú manipuláciu s právnymi normami a aby mohli logicky zdôvodniť závery svojich úsudkov.

9. Sociálne fakty ako nový druh faktov

Vráťme sa o sto rokov späť. Problematiku normativity skúmali nezávisle od logikov už dávnejšie svojími metódami sociológovia. Na konci devätnásťteho storočia prišiel Émile Durkheim s návrhom akceptovať nový druh faktov – sociálne fakty. Durkheimovo sociologické skúmanie sa opieralo o pozitivistickú teóriu vedy. Človek žije nielen v prírodnom prostredí, ale najmä v spoločnosti, ktorá na neho pôsobí a vynucuje si určité druhy správania. Sociálny fakt je podľa Durkheima „... akýkoľvek spôsob konania, či už ustálený alebo nie, schopný pôsobiť na jednotlivca vonkajším tlakom, ktorý je spoločný celej spoločnosti, zatiaľ čo jeho existencia je nezávislá od individuálnych prejavov jednotlivcov“ (Durkheim 1982, 59). Základnou charakteristikou sociálnych faktov je to, že voči jednotlivcom pôsobia *nátlakovo*. Rozhodne však ide o objektívne fakty, ktoré, hoci sú závislé od spoločnosti, predsa nie sú závislé od jednotlivcov. Jednotlivec nemôže zmeniť sociálne fakty osobným rozhodnutím.

Tak sa na scénu dostal nový druh faktov. Logickí empiristi ich však nebrali na vedomie a niektorí bádatelia ich odmietajú uznať aj dnes ako oblasť faktov *sui generis*. Mnohé sa naozaj dajú zaradiť do širokej oblasti empirických faktov, niektoré sa však nedajú. Napríklad tie, ktoré spájame s významami preskripcií a proskripcií.

10. Inštitucionálne sociálne fakty verus holé (brute) fakty

Špeciálnu pozornosť sociálnym faktom na pôde analytickej filozofie a teórie významu výrazov jazyka prezentoval John Searle. Prišiel s návrhom odlišiť od *holých faktov* (*brute facts*), ktoré nijako nezávisia od spoločenskej reality, tie, ktoré, hoci sú ontologicky subjektívne, predsa sú epistemicky rovnako objektívne ako holé fakty – napríklad *mentálne fakty* („Mám strach“). Holým faktom je napríklad to, že predmet predou mnou je zložený z dreva a kovu. Vo vzťahu k zámeru (intencionalite) skúmateľa to však môže byť skrutkovač. Spomedzi ontologicky subjektívnych faktov na základe intencionalistického slovníka vyčlenil tie fakty, ktoré si vyžadujú kolektívnu intencionalitu, a označil ich ako *sociálne fakty* (por. Searle 1995, 26). Napríklad to, že sú dvaja ľudia na prechádzke, je sociálny fakt. Spomedzi sociálnych faktov, ktoré sú vo všeobecnosti determinované sociálnou skutočnosťou, vyzdvihol tzv. *inštitucionálne sociálne fakty*. Tieto predpokladajú sociálne inštitúcie. Pre porovnanie: To, že Slnko je vzdialené od Zeme 150 miliónov km, je holý fakt, pretože nezávisí od spoločenských inštitúcií či ľudskej intencionality. Naproti tomu fakt, že tento kúsok papiera je 20 euróva bankovka, alebo fakt, že Obama je prezident USA, sú inštitucionálne fakty, pretože vyžadujú existenciu spoločenských inštitúcií.

V tejto súvislosti Searle považuje za dôležité rozlíšiť dva druhy pravidiel: regulatívne a konštitutívne pravidlá, pričom sa odvoláva na Rawlsa. Regulatívne pravidlá regulujú už skôr existujúce aktivity, napríklad pravidlo „Jazdi vpravo!“ reguluje jazdenie, ktoré už existovalo pred vznikom tohto pravidla. Na druhej strane niektoré pravidlá nielen regulujú, ale aj konštituuju možnosť vykonávať určitú aktivitu, napríklad pravidlá šachu. Hra šach tu neexistovala pred pravidlami šachu. Ten hráč, ktorý nerešpektuje pravidlá šachu, nehrá v skutočnosti šach.

Podľa Searla inštitucionálne fakty existujú len v rámci systému konštitutívnych pravidiel. Inštitucionálny fakt, že som vyhral šach, je podmienený existenciou konštitutívnych pravidiel šachu. Konštitutívnosť nie je (len) konvencia. Je pravidlom, že vyhrám šach, keď dám kráľovi mat. Konvenciou v šachu je to, že kráľ sa môže pohybovať o jedno políčko všetkými smermi. Konvencia implikuje arbitrárnosť, konštitutívne pravidlá však nie sú v tomto zmysle arbitrárne.

Veľká časť inštitucionálnych faktov je vytvorená performatívnym prehovom, ktorý patrí do podtriedy rečových aktov nazývaných „deklarácie“. Ako

príklady Searle uvádza výpovede „Stretnutie je skončené!“, „Týmto vyhlasujem vojnu!“ (Searle 1995, 34).

K otázke aplikácie logiky na normatívne sociálne fakty, ktoré sú významami imperatívov, sa Searle nevyjadruje a deskriptívna povaha inštitucionálnych faktov ho nenútila sa týmto problémom zaoberať. Searle netematizuje problém nátlaku, ktorým pravidlá sociálneho správania pôsobia na jednotlivca a stimulujú jeho konanie či nekonanie, ako to zdôrazňoval napríklad Durkheim. Zdá sa, že pojem inštitucionálneho sociálneho faktu nepomáha vysvetliť záhadu aplikácie logiky na imperatívy.

11. Normativita a normatívne fakty

Dnes v odborných kruhoch už málokto pochybuje o existencii sociálnych faktov a špeciálne o existencii normatívnych sociálnych faktov. Ťažisko skúmania a zdôvodňovania sa presunulo na otázku, čo presne normatívne fakty znamenajú.

Napríklad v široko diskutovanej knihe *Gramatika spoločnosti* (pozri Bicchieri 2006) autorka kombinuje vycibrené nástroje súčasnej sociológie, behaviorálnej ekonómie a sociálnej psychológie, aby predložila definície a vysvetlenia sociálnych noriem ako určitej rovnováhy, ktorá sa dosahuje interaktívnym pôsobením vzájomných očakávaní, želaní a sankcií. Ide o empiricky zdôvodnený a teoreticky dobre konštruovaný výklad normativity v sociálnej interakcii, kde si však máme vystačiť s propozíčnými mentálnymi stavmi a konaniami jednotlivcov. Významom imperatívov neprikladá autorka dôležitú úlohu pre tvorbu sociálnych noriem a dokonca odmieta aj ich normotvornú úlohu: „sociálne normy nie sú internalizované jednoduché imperatívy“ (Bicchieri 2006, 79). V tejto práci nenachádzame zjavnú podporu pre našu špecifickú hypotézu.

V kolektívnej monografii Brennan a kol. (2013) to vyzerá byť s podporou našej hypotézy o niečo nádejnejšie. Autori odmietajú niektoré konkurenčné vysvetlenia noriem, napríklad vysvetlenie noriem ako určitých praktík či túžob alebo želaní. Ich vlastným návrhom je explikácia noriem ako zväzkov normatívnych postojov.

Autori vychádzajú z Hartovho výkladu a normu chápu ako zväzok normatívnych postojov. Normatívne postoje zahŕňajú najmä normatívne presvedčenia a normatívne očakávania. Nesúhlasia s tým, že by takéto normy, ktoré

neobsahujú túžby, nemohli generovať zodpovedajúce správanie, pokiaľ sme racionálni. Ich základným východiskom je *teória racionálnej voľby*. Konanie na základe normy nepredpokladá súhlas s normou, ale jej akceptáciu, čo vysvetľujú jej kognitívnu *internalizáciu* – zaujatím kognitívneho postoja. Na to nadväzuje konatívny výklad nasledovania normy – to znamená, že jednotlivec má určitý konatívny stav (túžbu alebo preferenciu), obsahujúci normu (por. Brennan a kol. 2013, 198). Vysvetlenie sa opiera o reláciu „pretože“: „Vykonám X, *pretože* existuje norma N, ktorá vyžaduje vykonať X“ (Brennan a kol. 2013, 200).

V práci sme nenašli žiadnu analýzu vzťahu normy a významu imperatívov – nepomáha vysvetliť fungovanie logiky na normatívne fakty ako významy imperatívov – v anatómii normy nevystupuje imperatív. Holistický pohľad, podľa ktorého sú normy výsledkami nespočetnekrát opakovanej sociálnej interakcie, už nevidí jej základnejšiu vrstvu.

Početné články na pomedzí práva a filozofie napríklad od Jeremy Koonsa (2000; 2006), Marka Greenberga (2004), Rama Netu (2004), José Noguera (2013), Jaapa Hagea (2016) a iných potvrdzujú, že aktuálnymi otázkami už nie sú otázky, či existuje niečo také ako normatívne fakty, ale otázky, čo presne normatívne fakty znamenajú a či sú naturalisticky redukovateľné. Za všetkých citujme názor Koonsa: „... zdá sa byť absurdné popierať, že výrazy morálneho a etického hodnotenia majú normatívny význam“ (Koons 2006, 266). Toto stanovisko aj štylisticky zosilňuje: „Normatívne fakty sú normatívne fakty a pokus redukovať ich bezo zvyšku na prírodné fakty (ako aj pokus redukovať morálnu normatívu na schopnosť motivácie) zbavuje tieto normatívne fakty ich normativity“ (Koons 2006, 207). V oblasti (meta)etiky je podľa všetkého situácia obdobná.

12. Konatívne normatívne fakty

Základná prekážka, ktorá bráni tomu, aby sme s normatívnymi vetami mohli efektívne a teoreticky fundovane logicky manipulovať, by mohla byť prekonaná rozšírením dvoch oblastí faktov o tretiu oblasť: okrem oblasti empirických faktov, ktorá zahŕňa nielen holé, ale aj inštitucionálne sociálne fakty (majúcich náhodnú pravdivostnú hodnotu) a analytických faktov (s nutnou pravdivostnou hodnotou) navrhujeme akceptovať špeciálny druh sociálnych faktov, ktoré sú generované významami príkazov, zákazov, dovolení

a zmocnení a ktoré ich splnením prestanú pôsobiť. Ide o *konatívne normatívne fakty*, ktoré môžu pôsobiť na adresátov noriem ako stimuly ich konania – ku ktorým zaujímajú konatívny postoj. Významy takýchto faktov sú ternárne praktické postoje: korelátmi sú *príkazca*, *adresát* a *procedúra* ako návod na konanie, ktorá je vyjadrená normatívnou vetou – napríklad imperatívom. Na rozdiel od „plnohodnotných“ faktov, ktoré majú pravdivostnú hodnotu, číre konatívne normatívne fakty sú skôr platné alebo neplatné. Príkazca i adresát nemusia mať explicitné vyjadrenie v imperatíve, pokiaľ sú všeobecne známi – napríklad príkazcom je celá spoločnosť a adresátom ktorýkoľvek občan. Aby vznikol takýto konatívny fakt, musia byť splnené určité predpoklady, k čomu sa o chvíľu vyjadríme bližšie. Medzi ríšami empirických a konatívnych faktov existujú dva jednosmerné mosty, pričom musíme zohľadniť, že v samej ríši konatívnych faktov platia špecifické logické vzťahy, určené štruktúrou a významami jednotlivých typov postojov.

13. Most od *is* k *ought-to-do*

Nech je to cit, vášeň, alebo racionálna projekcia, alebo obidvoje, čo vedie príkazcu k tomu, aby formuloval v danom stave vecí voči nejakému adresátovi požiadavku konať určitým spôsobom, môžeme túto požiadavku považovať za potenciálny stimul konania – za potenciálny konatívny fakt. Pre jednoduchosť budeme hovoriť o imperatívoch ako vzorových generátoroch konatívnych faktov. Imperatívom vyjadrujeme návod na spôsob konania, ktorého cieľom je dosiahnuť želaný empirický stav vecí (*ought-to-be*),⁷ ktorý bude empiricky pravdivý až po splnení tohto imperatívu. Formulácie imperatívov majú objektívny a myšlienkovito uchopiteľný význam.

Adresát imperatívu nadobúda internalizáciou jeho významu kognitívny postoj. Niekedy v imperatíve chýba určenie spôsobov konania a celý význam je sústredený len na želaný výsledok konania – na želaný stav vecí (*ought-to-be*). Aj preto sa predmet príkazov mohol interpretovať „sploštene“ len ako stav vecí, nie ako spôsob konania, ktorým sa dosahoval takýto stav. Čím menej je významom imperatívu špecifikovaný spôsob konania, tým viac sa otvára priestor prípustných ciet jeho realizácie, ktoré nie sú priamo nijako opísané.

⁷ O rozlíšení noriem *ought-to-be* and *ought-to-do* hovorí napríklad Hage (2016, 3).

Druhým stupňom internalizácie imperatívu je jeho akceptácia adresátom – zaujatie konatívneho postoja k návodu na konanie, ktorý je v ňom vyjadrený. Prvý korelát komplexného konatívneho postoja – príkazca – je akoby zatlačený do úzadia často aj preto, že je zrejmy.

Najčastejšie sú právne normy formulované ako heterogénne podmienkové normy na báze logickej väzby medzi empirickou podmienkou a vlastným konatívnym faktom – reguláciou konania. Ich spojivom sú prostriedky klasickej logiky: implikatívne spojenie pomocou väzby *ak-tak* na vyjadrenie dostatočnej podmienky a pomocou väzby *len vtedy, keď* na vyjadrenie nutnej podmienky (bližšie o tom Gahér 2014). Táto úroveň skladania si nevyžaduje žiadnu špeciálnu logiku (stačia najmä pravidlá Modus ponens, Modus tollens v konkrétno-začnej podobe), pretože vnútorná postojová povaha konatívneho faktu (druhej zložky heterogénnej normy) v tejto prvej fáze usudzovania nevstupuje do hry. To nepriamo dobre vysvetľuje skutočnosť, prečo dokážu právnici prakticky úspešne subsumovať skutkové podstaty pod normy bez akýchkoľvek znalostí z deontických logík.

14. Zložené konatívne fakty ako zložené explicitné postoje

Spojenie jednoduchších imperatívnych noriem do molekulárnej *kumulatívnej, disjunktívnej* alebo *alternatívnej* normy a jej spätný rozklad na tieto zložky vychádza z postojovej povahy týchto konatívnych faktov. Toto spájanie a rozkladanie sa riadi obdobnými reštriktívnymi pravidlami, aké platia pri logickom skladaní a rozklade propozičných postojov v hyperintenzionálnych kontextoch. Všeobecne platí princíp zohľadnenia len *explicitných postojov*.

Právnik v praxi úspešne rozlišuje kumulatívne, alternatívne a disjunktívne právne regulácie. Zdá sa, že právne regulácie ani inú štruktúru nemávajú. Aj tu si však praktický právnik vystačí s intuíciou, ktorá nepreniká do zákonov a pravidiel špeciálnej deontickej logiky. Právnik dokáže prakticky správne vyhodnotiť, za akých okolností bude alebo nebude regulácia splnená aj bez špeciálnej deontickej logiky. Veď takéto úsudky robia právnici denno-denne.

Ako by právnik odpovedal na otázku: Za akých okolností bude splnená kumulatívna imperatívna právna regulácia? Jednoducho – keď budú splnené všetky jej zložky.

Za akých okolností podľa právnika bude splnená disjunktívna právna regulácia? Keď bude splnená aspoň jedna z jej zložiek.

Ako by právnik odpovedal na otázku: Za akých okolností bude splnená alternatívna právna regulácia? Keď bude splnená práve jedna z jej zložiek.

Modifikovane to platí aj pre zákazy a dovolenia. Zložené zákazy nebývajú ani disjunktívne, ani alternatívne, ale najmä kumulatívne. Zložené dovolenia bývajú najčastejšie disjunktívne alebo alternatívne. Vyhodnotenie splnenia zloženej právnej regulácie je problémom právnej praxe, opísané pravidlá na usudzovanie s nimi však pre právnika úplne stačia a nepotrebuje špeciálnu logiku.

15. Logické vzťahy medzi rôznymi konatívnymi postojmi

Z postoja príkazu činnosti A vyplýva aj postoj dovolenia činnosti A, z postoja príkazu činnosti A vyplýva postoj zákazu činnosti opaku A atď. Tieto a podobné špecifické pravidlá, ktoré sa v hlavnom prúde považujú za dôvod na budovanie špeciálnych systémov deontickej logiky, sa dajú zdôvodniť jednoducho povahou významov jednotlivých druhov postojov tak, ako to svojho času navrhoval Menger (1979, 98) v prípade rozlíšenia postojov priania a príkazu. Takto by sa v rámci konzervatívneho systému logiky, ktorý je explanačne dostatočne silný na explikáciu rôznych postojov, akými sú napríklad propozičné a pojmové postoje, dala teoreticky zdôvodniť aplikovateľnosť logiky na úsudky s normatívnymi predpokladmi či závermi. Aj to nepriamo vypovedá o tom, že si môžeme pri logických operáciách s konatívnymi faktmi vystačiť bez špeciálnej deontickej logiky. To by mohlo viesť k zdôvodneniu Tichého názoru, že potreba špeciálnej logiky imperatívov a otázok „nie je väčšia než potreba špeciálnej logiky presvedčení, špeciálnej logiky domnienok, prianí, prosieb, predsudkov, sľubov alebo urážok“ (Tichý 1978, 275).

16. Most od *ought-to-do* k *is* a praxeologické princípy

Uskutočnenie empirickej podmienky v heterogénnej norme, ktorú adresát akceptoval, aktivuje potenciál regulatívnej zložky, ktorá stimuluje určitý spôsob konania. Prvý úsudkový krok je robený podľa konkretizačnej schémy klasickeho modus ponens: usúdenie na číry konatívny fakt (právna regulácia) nevyžaduje žiadnu špeciálnu logiku. Plnenie príkazu vlastne znamená, že aktivovaný konatívny fakt stimuluje určitý spôsob konania. Prílišnú reštrikciu

logických dôsledkov takýchto faktov vyvažujú *praxeologické princípy*, ktoré sú neodlúčiteľné od normatívneho usudzovania v praxi.

Domnievame sa, že na špecifikáciu konania podľa príkazu nestačí sama logika, ale je potrebné sa oprieť o *analytickú teóriu konania*, ktorá môže riešiť otázku vykonateľnosti príkazov, zákazov a dovolení a jej praktických dôsledkov. Ak by sme obmedzili odvodzovanie v normatívnych disciplínach len na deduktívne pravidlá, ktoré pripúšťajú odvodenie len z explicitne uvedených právnych regulácií, nadmieru by sme oklieštili súbor záverov a ohrozili by sme vykonateľnosť príkazov. Mohol by nastať fenomén Švejka a adresát napríklad príkazu by nevykonal nič, čo by nebolo explicitne prikázané. Takýto „tupý“ adresát by nemohol splniť takmer žiadny príkaz. Takto sa otvára cesta k *implicitným postojom*. Konanie je praktická činnosť, a preto má byť regulovaná tak, aby bola účinná a dosiahli sa ňou stanovené ciele. Je zrejmé, že v takejto teórii konania budú platné okrem iného „rozumné“ (z hľadiska praktického rozumu) (meta)princípy, ktoré sformulujeme pre prípad príkazov:

1. Princíp realizovateľnosti cieľa: Cieľový stav regulácie je konaním subjektu (adresáta) *reálne (prakticky) uskutočniteľný*: Želaný stav je reálny a je v moci subjektu dosiahnuť ho vlastným konaním v stanovenej lehote a danými prostriedkami. Príkaz, ktorý by požadoval zastavenie západu Slnka za obzor, nie je prakticky zmysluplný, hoci toto zastavenie je logicky možné. Samozrejme, reálna uskutočniteľnosť závisí od technologického rozvoja – to, čo nebolo pred pár rokmi uskutočniteľné, môže byť dnes už bežné.
2. Princíp *vykonať všetko nutné* pre splnenie príkazu: Vykonaj všetko to, čo je potrebné na to, aby bol splnený príkaz, a pritom nebol porušený iný, rovnocenný alebo silnejší predpis! Adresát príkazu má jednoducho vykonať všetky *sprievodné aktivity*, ktoré hoci nie sú výslovne uvedené, ale predsa sú nutné na dosiahnutie cieľového stavu opísaného v príkaze.
3. Princíp *nevykonať nič, čo by bránilo* splneniu príkazu: Nevykonaj nič, čo by bránilo splneniu príkazu, pričom nemá byť porušený iný rovnocenný alebo silnejší predpis! *Sprievodné aktivity* subjektu *nesmú brániť* vykonaniu explicitnej regulácie. Ak sme dostali príkaz hodiť list do schránky, tak ho nesmieme pred tým spáliť.

Naznačené požiadavky praxeologickej „rozumnosti“ implicitne predpokladajú „rozumného“ adresáta príkazu. Každá právna úprava implicitne a niektoré

právne regulácie dokonca explicitne predpokladajú, že adresát príkazu (zákazu či dovolenia) je priemerne rozumovo nadaná ľudská bytosť.

Uvedený zoznam praxeologických predpokladov či princípov nie je vyčerpávajúci. Keďže situácie pri plnení príkazov sú určované nespočetnými okolnosťami, konkrétna realizácia príkazu vždy závisí od týchto často náhodných okolností a nie je jednoznačne vopred predikovateľná a opísateľná (bližšie o tom Gahér 2016, 41). Jednoducho musíme predpokladať racionálny subjekt ako vykonávateľa príkazu (zákazu, dovolenia) a určitú úroveň nielen praktickej rozumnosti, ale aj ústretovosti pri chápaní všeobecne formulovaných regulácií.

17. Záver

Pokúsili sme sa zdôvodniť možnosť úspešnej aplikácie logiky v normatívnych disciplínach. Naše zdôvodnenie sa opiera o tri tézy: 1. Oblasť faktov, ktoré môžu byť zložkami logických úsudkov, navrhujeme rozšíriť o oblasť konatívnych normatívnych faktov, ktoré sú špecifickými postojmi, ktorých korelátmi sú príkazca normy, jej adresát a spôsob konania so želaným cieľom. Ako špecifické fakty môžu byť zložkami úsudkov. 2. Pre logickú manipuláciu s číro konatívnymi normatívnymi faktmi platia podobné reštrikcie ako pre explicitné postoje v hyperintenzionálnom kontexte. 3. Prílišnú reštrikciu logických dôsledkov takýchto faktov vyvažujú *praxeologické princípy*, ktoré sú neodlúčiteľné od normatívneho usudzovania v praxi. Predpokladajú priemerne rozumne nadaného adresáta normy a jeho úprimnú snahu ju splniť. Cieľavedomá činnosť predpokladá od aktéra nielen logický, ale aj praktický úsudok, jednoducho zdravý rozum.

Literatura

- BELNAP, N. (1990): Declarative Are Not Enough. *Philosophical Studies* 59, No. 1, 1-30.
- BELNAP, N. – PERLOFF, M. – XU, M. (2001): *Facing the Future*. Oxford University Press.
- BENTHAM, J. (1983): Deontology together with a Table of the Springs of Action and the Article on Utilitarianism. In: Goldworth, A. (ed.): *Collected Works of Jeremy Bentham*. Oxford: Clarendon Press.

- BICCHIERI, C. (2006): *The Grammar of Society: The Nature and Dynamics of Social Norms*. Cambridge University Press.
- BRENNAN, G. – ERIKSON, L. – GOODIN, R. – SOUTHWOOD, N. (2013): *Explaining Norms*. Oxford: Oxford University Press.
- CARNAP, R. (1935): *Philosophy and Logical Syntax*. London: Kegan Paul.
- DUBISLAV, W. (1937): Zur Unbegründlichkeit der Forderungssätze. *Theoria* 3, 330-342.
- DURKHEIM, É. (1925): *Pravidla sociologické metody*. Praha: Orbis.
- DURKHEIM, É. (1982): *The Rules of Sociological Method*. New York: The Free Press.
- DUŽÍ, M. – MATERNA, P. (2012): *TIL jako procedurální logika*. Bratislava: aleph.
- FITCH, F. (1940): Review: Hofstadter, A. & McKinsey, J. C. On the Logic of Imperatives. *Journal of Symbolic Logic* 5, No. 1, 41.
- GAHÉR, F. (2012): Revízia definícií pojmov dostatočná a nutná podmienka. *Organon F* 19, č. 1, 16-37.
- GAHÉR, F. (2014): Aká logika by sa mohla používať v práve? *Organon F* 20, Supplementary Issue, 20-41.
- GAHÉR, F. (2016): Abduktívne a deduktívne usudzovanie v pozitívnom práve. 22. *Slovenské dni práva*. Bratislava: Slovenská advokátska komora, 29-44.
- GEACH, P. (1991): Whatever Happened to Deontic Logic? In: *Logic and Ethics*. Dordrecht – Boston – London: Kluwer Academic Publishers.
- GREENBERG, M. (2004): How Facts Make Law. *Legal Theory* 10, 157-198.
- GREENBERG, M. (vyjde): Hartian Positivism and Normative Facts: How Facts Make Law II. *The Social Science Research Network Electronic Paper Collection*.
Dostupné: <http://ssrn.com/abstract=887418>
- GRUE-SØRENSEN, K. (1939): Imperativsätze und Logik. Begegnung einer Kritik. *Theoria* 5, 195-202.
- HAGE, J. (2016): *Facts and Meaning*. Manuskript. Dostupné: www.jaaphage.nl/pdf/FactsAndMeaning.pdf
- HAGE, J. (vyjde): *Of Norms*. Dostupné: www.jaaphage.nl/pdf/Norms.pdf
- HANSEN, J. – PIGOZZI, G. – VAN DER TORRE, L. (2007): *Ten Philosophical Problems in Deontic Logic*. Dagstuhl Seminar Proceedings 07122, Normative Multi-Agent Systems. Dostupné: <http://drops.dagstuhl.de/opus/volltexte/2007/941>.
- HILPINEN, R. (2001): Deontic Logic. In: Goble, L. (ed.): *The Blackwell Guide to Philosophical Logic*. Blackwell Publishing, 159-182.
- HOFSTADTER, A. – MCKINSEY, J. C. (1939): On the Logic of Imperatives. *Philosophy of Science* 6, No. 4, 446-457.
- HUME, D. (1978): *A Treatise of Human Nature*. Selby-Bigge, L. A. (ed.), Oxford: Clarendon Press.
- JØRGENSEN, J. (1937/38): Imperatives and Logic. *Erkenntnis* 7, 288-296.
- KOONS, J. (2000): Do Normative Facts Need to Explain? Dostupné: http://faculty.georgetown.edu/koonsj/papers/Normative_Facts.pdf

- KOONS, J. (2006): An Argument Against Reduction in Morality and Epistemology *Philosophical Investigations* 29, No. 3, 250-274.
- MALLY, E. (1926): *Grundgesetze des Sollens. Elemente der Logik des Willens*. Graz: Leuschner&Lubensky. Reprinted in: Mally, E. (1971): *Logische Schriften: Grosses Logikfragment, Grundgesetze des Sollens*. Wolf, K. – Weingartner, P. (eds.), Dordrecht: D. Reidel.
- MENGER, K. (1939): A Logic of the Doubtful. On Optative and Imperative Logic. *Reports of a Mathematics Colloquium* 2, No. 1, Notre Dame: Indiana University Press, 53-64; Reprinted in: Menger, K. (1979): *Selected Papers in Logic and Foundations, Didactics, Economics*. Dordrecht: D. Reidel.
- ROSS, A. (1944): Imperatives and Logic. *Philosophy of Science* 11, No. 1, 30-46.
- NETA, R. (2004): On the Normative Significance of Brute Facts. *Legal Theory* 10, 199-214.
- NOGUERA, J. A. (2013): Social Science and 'Normative Facts'. What's the big deal? Dostupné: <http://revintsociologia.revistas.csic.es/index.php/revintsociologia/article/viewFile/505/527>
- POINCARÉ, H. (1913): *Dernières Pensées*. Paris: Flammarion. Reprinted in: Bolduc, J. (ed.) (1963): *Mathematics and Science: Last Essays*. New York: Dover.
- RESCHER, N. (1966): *The Logic of Commands*. London: Routledge & Kegan Paul.
- SEARLE, J. (1995): *The Construction of Social Reality*. New York: The Free Press.
- SVOBODA, V. (2013): *Logika pro Pány, Otroky a Kibice. Filosofický průvodce světem deontické logiky*. Praha: Filosofia.
- SAVIGNY, C. F. VON (2004): *Vorlesungen über juristische Methodologie 1802 – 1842*. Mazzacane, A. (Hrsg.), Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- TICHÝ, P. (1978): Questions, Answer, and Logic. *American Philosophical Quarterly* 15, No. 4, 275-284.
- WRIGHT, G. H. (1951): Deontic Logic. *Mind* 60, No. 237, 1-15.
- WRIGHT, G. H. (1963): *Norm and Action*. London: Routledge & Kegan Paul.